

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

در رشته ی فقه و حقوق

عنوان :

بررسی صیغ عقد نکاح و طلاق در فقه امامیه

استاد راهنما :

دکتر اسدا... لطفی

استاد مشاور :

دکتر حسین نمازی فر

نگارنده :

مهدی ... یاری

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به :

چهارده معصوم علیم السلام،
فقها و شهدای اسلام که با قلم و خوشنشان دین اسلام را زنده نگه داشته‌اند،
بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی رحمت الله علیه که در عصر حاضر تولد دیگری به اسلام بخشیدند،
و پدر بزرگوارم شهید محمد علی العیاری.

تقدیر و تشکر:

از راهبانی های جناب دکتر اسدالله لطفی ، از کاکلنان کتابخانه امام صادق علیه السلام و به ویژه از حضرت حجت الاسلام رضا عالی مسئول بانک اطلاعات علوم اسلامی کتابخانه و همه کسانی که در نگارش این اثر بنده را یاری ، و همچنین از همسر خوب و عزیزم که با صبر و گذشت کجک فراوانی را مبذول نمودند، تقدیر و تشکر می نمایم . و از داورد داخلی و خارجی و همه کسانی که در جلسه دفاع حضور به هم رسانیده اند صمیمانه تشکر می نمایم و برای همه آرزوی موفقیت و سربلندی را از خداوند متان خواستارم .

چکیده:

در تحقق هر عقدی اراده و قصد طرفین ملاک است و این اراده که به اراده ظاهری و باطنی تقسیم می شود مکمل یکدیگرند که هر کدام بدون دیگری هیچ اثری ندارد. یعنی تا اراده باطنی در عالم خارج به سبب اراده ظاهری آشکار نشود عقدی به وجود نخواهد آمد. و لذا عقد نکاح که از عقود لازم است و نسبت به سایر عقود از اهمیت ویژه ای برخوردار است به طریق اولی به این دو اراده نیاز دارد و برای این که اراده باطنی در عقد نکاح به عرصه ظهور در آید، شارع مقدس الفاظ و صیغه های خاصی را وضع نموده، تا با آن ها، عقد نکاح محقق گردد. در فقه امامیه هم تمام فقها بالاجماع صیغه را در تحقق این عقد شرط می دانند و مشهور فقها الفاظ و صیغه های وارده را که در اصطلاح ایجاب و قبول نامیده می شود در عقد نکاح لازم و ضروری دانسته و بدون آن عقد را باطل می دانند. بنابراین از دیدگاه فقه امامیه عقد نکاح اگر به صورت صحیح منعقد شود علقه زوجیت بین زوجین به وجود می آید که قابل انحلال هم نیست مگر این که صیغه طلاق که یکی از راه های انحلال عقد نکاح است، جاری گردد. طلاق که از ایقاعات به شمار می رود، نیاز به یک اراده دارد. یعنی اراده زوج با صیغه خاصی که از طرف شارع جعل شده است سبب جدایی زوجین می شود و نیازی به قبول زوجه نیست.

بنابراین ایجاب و قبول عقد نکاح با توجه به این که این عقد به دائم و منقطع تقسیم می شود و از طرفی ایجاب و قبول یا توسط خود زوجین یا ولی آن دو یا وکیل آنان یا به صورت فضولی جاری می شود و از سوی دیگر هم صیغه ها گاهی با حرف جر و گاهی بدون حرف جر استعمال می شوند و همچنین در مورد طلاق که گاهی رجعی و گاهی خلع و مبارات است، همه این موارد منشأ تعدد صیغه های نکاح و طلاق شده است که مورد بررسی قرار می گیرد.

کلید واژه:

عقد نکاح، اراده، زوج و زوجه، صیغه ایجاب و قبول و صیغه طلاق.

فهرست

صفحه	عنوان
۲	مقدمه

بخش اول: کلیات

۶	۱- پیشینه تحقیق
۶	۱-۱- سؤال های اصلی تحقیق
۶	۱-۲- فرضیه های اصلی تحقیق
۷	۱-۳- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق
۸	۲- تاریخچه صیغه عقد نکاح و طلاق در اسلام و ادیان دیگر
۹	۲-۱- صیغه عقد نکاح و طلاق در دین یهود
۱۰	۲-۲- صیغه عقد نکاح و طلاق در دین مسیح
۱۱	۲-۳- صیغه طلاق در دین زرتشت
۱۱	۲-۴- صیغه طلاق در عربستان قبل از اسلام
۱۳	۳- فرق بین خطبه و صیغه های عقد نکاح
۱۴	۴- خطبه قبل از اجرای صیغه عقد نکاح

بخش دوم: نکاح

فصل اول: تأثیر اراده در تحقق صیغه عقد نکاح

۱۹	تأثیر اراده در تحقق عقد نکاح
۲۱	اراده باطنی یا حقیقی
۲۳	اراده ظاهری یا انشایی
۲۴	اعلام اراده

۲۶ فلسفه صیغ در عقد نکاح
۲۷ اعلام اراده با فعل
۲۸ نکاح معاطاتی
۲۹ نظرات در نکاح معاطاتی
۳۱ دلایل بطلان نکاح معاطاتی

فصل دوم: بررسی الفاظ و صیغ عقد نکاح

۳۴ بررسی الفاظ و صیغ عقد نکاح
۳۴ الفاظ پایان نامه
۴۰ صیغه «نکاح»
۴۱ صیغه «تزوید»
۴۲ صیغه «تمتع»
۴۳ لفظ «عَلَى الصُّدَاقِ»
۴۴ صیغه «قبول»
۴۴ صیغه «رضیت»

فصل سوم: اوصاف صحت صیغه ایجاب و قبول در عقد نکاح دائم

۴۶ اوصاف صحت صیغه ایجاب و قبول در عقد نکاح دائم
۴۷ تعریف ایجاب و قبول
۴۸ ویژگی های کلی ایجاب و قبول
۴۹ ویژگی های ایجاب و قبول
۴۹ ۱- لفظی بودن صیغه
۵۰ ۲- الفاظ خاص و صریح

۵۴	صیغه های دیگر.....
۵۵	دلایل عدم صحت عقد نکاح با صیغه های فوق.....
۵۸	تقدیم ایجاب بر قبول.....
۵۹	۳- تلفظ صیغه.....
۶۰	۴- عربی بودن صیغه.....
۶۳	۵- ماضی بودن صیغه.....
۶۷	۶- تطابق معنا با لفظ صیغه.....
۶۸	۷- تنجیز صیغه.....
۷۰	۸- توالی صیغه.....
۷۱	۹- قصد انشاء.....
۷۲	فرق انشاء و اخبار.....
۷۵	۱۰- محل صیغه.....
۷۵	۱۱- مجری صیغه(عاقده).....

فصل چهارم: اجرای صیغه عقد نکاح توسط عاقد

۷۹	اجرای صیغه عقد نکاح توسط عاقد.....
۸۱	اجرای صیغه عقد نکاح به طور اصالتی و صیغه های ایجاب و قبول.....
۸۵	اجرای صیغه عقد نکاح توسط ولی و صیغه های ایجاب و قبول.....
۹۰	اجرای صیغه عقد نکاح توسط وکیل.....
۹۱	نحوه و کالت زوجه در عقد نکاح.....
۹۳	فرق عقد نکاح با عقد بیع.....
۹۵	صیغه های ایجاب و قبول عقد وکالتی.....

- ۱۰۱.....اجرای صیغه عقد نکاح به طور فضولی
- ۱۰۶.....صورت های مختلف نکاح فضولی
- ۱۱۲.....اجازه کاشف یا ناقل

فصل پنجم: اوصاف عقد نکاح منقطع

- ۱۱۴.....اوصاف عقد نکاح منقطع
- ۱۱۵.....۱- صیغه عقد منقطع
- ۱۱۵.....۲- محل عقد منقطع
- ۱۱۶.....۳- تعیین مهر
- ۱۱۷.....۴- تعیین اجل و مدت
- ۱۲۲.....صیغه های ایجاب و قبول عقد منقطع

بخش سوم: طلاق

فصل اول: اوصاف صحت صیغه طلاق

- ۱۳۲.....اوصاف صحت صیغه طلاق
- ۱۳۲.....انواع طلاق
- ۱۳۳.....۱- ویژگی های مطلق (طلاق دهنده)
- ۱۳۴.....۲- ویژگی های مطلقه (طلاق داده شده)
- ۱۳۸.....۳- ویژگی های شاهدان
- ۱۳۹.....۴- تصریح به لفظ و صیغه خاص
- ۱۴۱.....صیغه های دیگر
- ۱۴۵.....۵- تلفظ صیغه

- ۶- عربی بودن صیغه ۱۴۹
- ۷- جمله اسمیه بودن صیغه ۱۵۰
- ۸- صیغه طلاق منجز باشد ۱۵۱
- ۹- صیغه طلاق به محل خود که همان زوجه است اضافه شود ۱۵۲
- ۱۰- قصد انشای صیغه ۱۵۳
- ۱۱- مجری صیغه ۱۵۵
- ۱۲- تشریفات قانونی ۱۵۷
- شیوه اجرای صیغه طلاق ۱۵۷
- صورت های مختلف اجرای صیغه طلاق ۱۵۸
- نکات لازم ۱۵۸

فصل دوم: اوصاف صیغه خلع و مبارات

- اوصاف صیغه خلع و مبارات ۱۶۲
- دلایل طلاق خلع ۱۶۴
- ۱- ویژگی های خالع و مختلعه ۱۶۴
- ۲- صیغه و الفاظ خلع ۱۶۵
- الفاظ دیگر ۱۶۹
- ۳- ذکر فدیة و عوض ۱۶۹
- ۴- اجرای صیغه های خلع ۱۷۲
- اوصاف صیغه مبارات ۱۷۵
- ۱- صیغه و الفاظ مبارات ۱۷۵
- ۲- عوض مبارات ۱۷۶

۱۷۷.....	۳- اجرای صیغه های مبارات
۱۷۸.....	نتیجه گیری.....
۱۸۰.....	فهرست منابع
۱۹۶.....	چکیده انگلیسی.....

مقدمه

مقدمه

خداوند انسان را موجودی اجتماعی آفریده است و این انسان اجتماعی از تنهایی گریزان است و وقتی در تنهایی قرار می‌گیرد احساس خلأ و پوچی می‌کند برای این که از تنهایی رهایی یابد دوست دارد با دیگران رابطه و تعامل داشته باشد و با برقراری ارتباط با دیگران گویا دوست دارد یک همدم و هم‌راز بر گزیند. این انگیزه درونی او را به سمت کسی می‌کشاند که از جنس او است اما نه مثل او بلکه جنس مقابل او است. خداوند عشق و علاقه را در درون هر دو قرار داده است تا به سوی هم کشیده شوند تا اجتماع کوچکی به نام خانواده را به وجود آورند. این علاقه و محبت هم نعمتی است که خداوند در درون همه انسان‌ها - چه زن و چه مرد - به ودیعه گذاشته و از او خواسته است تا از این نعمت الهی برای رسیدن به کمالات استفاده کند. اگر این کشش در زن و مرد نبود، دست به هیچ کاری نمی‌زدند و حرکت و جنبشی از خود نشان نمی‌دادند. پسر و دختری که با هم ازدواج می‌کنند در حقیقت تولد تازه‌ای می‌یابند و نیمه گمشده خود را پیدا می‌کنند و در کنار هم به آرامش و آسایش می‌رسند. دین مقدس اسلام که برای راهنمایی و تأمین سعادت بشر نازل گشته و تمام ابعاد وجودی او را در تمام مراحل زندگی رعایت کرده است به ندای درونی آنان لبیک گفته و از آنان خواسته تا آدابی را رعایت نمایند تا بتوانند در کنار هم به رشد و تعالی برسند و همچنین بنا است در آینده پدر و مادر خانواده و رکن اجتماع انسانی باشند و لذا در این وادی خطرناک بدون راهنما رها نکرده است. بلکه با کمال لطف و

عنایت دست ایشان را گرفته و قدم به قدم رهبری و راهنمایی نموده و آنان را از خطرات و طوفان‌ها بر حذر داشته است. اسلام به مردان مسلمان می‌گوید: «زن امانتی است در دست شما که در شب زفاف خداوند رحمان او را برایتان آرایش کرده و لباس نو بر تنش نموده و به دست شما سپرده است و امانتی است که نه تنها از دیدنش آرامش به دست می‌آورد بلکه عنصری با عاطفه و مهربان است که در غربت و تنهایی انیس و همدم با صفای شما است» و به زنان مسلمان می‌گوید: «پس از آن که از پدر و مادر جدا گشته و به خانه شوهر آمدید، شوهر را باید مانند پدر و مادر و بلکه بیشتر از آن‌ها احترام کنید و هیچ وقت او را مورد آزار و اذیت قرار ندهید و به خواسته‌های مشروع او توجه کنید».^۱

دین مبین اسلام در امر ازدواج راه بسیار میانه و فطرت‌پسند را پیش گرفته است و به ازدواج به دیده یک بنای مقدس و تشکیل یک خانواده سالم را بسیار حائز اهمیت دانسته است و در مورد ازدواج و همسر داری و این که چگونه باید با زنان رفتار نمود و حقوق آنان را رعایت کرد و نباید به ازدواج به دیده شهوت و شهوت‌رانی نگریست. بلکه به ازدواج باید به یک زندگی و تشکیل خانواده‌ای سالم که منجر به جامعه سالم خواهد شد نگاه کرد که در آن بقای نسل و رسیدن به همدلی و همراهی و هم‌رویی هدف اصلی آن است. ازدواج به زندگی معنا می‌دهد و وقتی جوان مجردی به خواستگاری دختری می‌رود از او سؤال می‌کنند: آیا مرد زندگی هستی؟ می‌توانی در زندگی مسئولیت پذیر باشی؟ در اسلام به مردی که در زندگی زناشویی مسئولیت پذیر است و زن و بچه‌اش را دوست دارد و به خاطر آنان کار و تلاش می‌کند و نمی‌گذارد که خانواده‌اش سر بار دیگران باشد، چنین مردی را ستوده است و نزد خدا ارزش والایی دارد و حتی مثل مجاهد در راه خدا است. در قرآن کریم آیاتی در مورد آثار ازدواج بیان شده که بسیار جذاب و حائز اهمیت است. از جمله این آیه «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۲ و از نشانه‌های خداوند این است که

^۱ - مصطفوی، جواد، بهشت خانواده، ج ۱، ص ۱۱

^۲ - سوره روم، آیه ۲۱

از جنس خودتان زوجی آفرید تا در کنار آنان به آرامش برسید و بین شما دوستی و رحمت برقرار نمود و در این نشانه هایی است برای گروهی که اندیشه می کنند. جالب این است که خداوند بین دو بیگانه وقتی از طریق شرعی و قانونی ازدواج صورت می گیرد چنان عشق و علاقه در میان آنان قرار می دهد که یک عمر مخزن اسرار یکدیگر می شوند و چنان با صلح و صمیمیت در کنار هم زندگی می نمایند و در برابر سختی ها و مشکلات پایداری و مقاومت می کنند تا رنجشی در خانواده به وجود نیاید. جالب تر این که در دین برای خواستگاری و ازدواج آدابی بیان شده است که باید رعایت شود و این نشان از جایگاه رفیع ازدواج و خانواده است. در پایان مقدمه باز به سراغ قرآن کریم می رویم که چقدر زیبا به اهمیت اصل ازدواج اشاره کرده و همگان را بدان تشویق و دعوت نموده است که هرآسی از ازدواج نداشته باشند و به سراغ ازدواج بروند که برکات فراوانی دارد و خداوند هم به آنان کمک خواهد کرد تا بتوانند در کنار هم از زندگی زناشویی لذت ببرند و از نداری و اهمه نداشته باشند: «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»^۱ مردان و زنان بی همسر را همسر دهید و همچنین غلامان و کنیزان صالح را و اگر فقیر و تنگدست باشند خداوند از فضل خود آنان را بی نیاز می سازد؛ خداوند گشایش دهنده و آگاه است. اگر واقعا این آیه را در زندگی باور داشته باشیم و بدانیم که خداوند بی نیاز مطلق است و از فضل و کرمش به همگان خواهد بخشید، هیچ وقت روی فقر - چه مادی و چه معنوی - را نخواهیم دید.

^۱ - سوره نور، آیه ۳۲

بخش اول

کلیات

۱- پیشینه تحقیق

به نظر می‌رسد که هیچ کار مستقل و منسجمی مربوط به این موضوع صورت نگرفته است. در کتب فقهی مطالب به صورت پراکنده است و کتاب‌ها یا مقالات حقوقی و فقهی که از این منبع عظیم به رشته تحریر در آمده، بیشتر به خود عقد نکاح و طلاق پرداخته شده و اشاره‌ای هم به صیغه‌های نکاح و طلاق شده است ولی جامع و کامل نیست. در نتیجه این موضوع با مراجعه به مدارک علمی (ایران داک) و جستجو در سایت، پیشینه‌ای یافت نشد.

۱-۱- سؤال‌های اصلی تحقیق

آیا الفاظ و صیغ در تحقق عقد نکاح و طلاق تأثیر دارند؟

منشأ تعدد صیغه‌ها در عقد نکاح و طلاق چیست؟

۱-۲- فرضیه‌های اصلی تحقیق

با توجه به این که در تحقق عقد، یکی از شرایط اساسی، قصد طرفین می‌باشد و حقیقت قصد هم اراده باطنی و درونی است. لذا برای اعلام اراده و ظاهر ساختن آن، وسیله‌ای برای اعلام اراده لازم است و آن الفاظ است. در نتیجه صیغه و الفاظ در عقد نکاح و طلاق بسیار ضروری است.

با توجه به این که عقد نکاح به دائم و منقطع تقسیم می‌شود و از طرفی هم ممکن است صیغه عقد را یا خود زوجین یا ولی آنان و یا وکیل آن دو و یا به صورت فضولی منعقد شود و از سوی دیگر صیغه‌های خاصی که در عقد نکاح به کار می‌روند گاهی بدون حرف جر و گاهی هم با حرف جر استعمال می‌شوند که همه این‌ها منشأ تعدد صیغه‌ها شده است. در مورد طلاق هم که گاهی طلاق رجعی است و گاهی خلع و مبارات است منشأ تعدد صیغه‌های طلاق شده است.

۱-۳- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

روش کار به این صورت است که در مرحله اول منابع فقهی جمع آوری گردد و در مرحله دوم فیش برداری کرده و در مرحله آخر آرای فقہیان مورد بررسی قرار گیرد و آن چه مورد اتفاق است ، بیان گردد. در این تحقیق سعی بر این شده که از منابع دست اول استفاده شود.

۲- تاریخچه صیغ عقد نکاح و طلاق در اسلام و ادیان دیگر

یکی از مسائل بسیار مهم در ادیان الهی امر ازدواج است. ازدواج از تنها عقودی است که جنبه عبادی و معنودی دارد و شبه عبادات نام گرفته است. و در بسیاری از شرایط با سایر عقود یکسان است از قبیل ایجاب و قبول، اراده ظاهری و باطنی طرفین، وجود دو نفر در عقد، اهلیت داشتن طرفین و غیره که لازمه یک عقد است در ازدواج و دیگر عقود ضروری است.

ویل دورانت می نویسد: ازدواج از ابداعات نیاکان ما بوده است و اجتماعی که در آن ها ازدواج مرسوم نباشد بسیار کم است. نخستین وظیفه آداب و مقالید اجتماعی که سازنده قوانین اخلاقی هر اجتماع است، آن است که روابط میان دو جنس مرد و زن را بر پایه های متین استوار سازد.^۱

در آن سوی مدیترانه در صحراهای خشک و میان قبایل چند همسری و در مناطقی که تجارت برده رواج داشت پیامبری متولد شد که عربستان را متحول ساخت و او پیامبر مسلمین حضرت محمد(ص) بود. در آن جا تحولی ایجاد کرد که حتی کسی در خواب هم آن را نمی دید و وقتی شنیدند کسی سخن از یکسانی مرد و زن، برده و آزاد، عرب و عجم می زند، در برابر او ایستادند و دست به شورش و جنگ بستند.^۲ اما به قول قوه الهی با تمام مخالفت ها و سخت گیری ها نهال اسلام را در شبه جزیره عربستان کاشت و برداشت آن این شد که همه از زیر سلطه زورگویی و رنجش و سختی ها به در شدند و در کنار یکدیگر با صلح و صفا زندگی کردند و حقوق شهروندی را رعایت نمودند. زنانی که هیچ حقی نداشتند، اسلام برای آنان حق قائل شد و از تمام مسلمانان خواست تا در همه حالات از قبیل زن بودن، مادر بودن، دختر بودن و غیره مراعات حال آنان بشود و هیچ گونه ظلمی را به آنان روا ندارند. برای ازدواج قوانین منحصر به فرد وضع کرد تا زنان بتوانند با آن قوانین در زندگی زناشویی با آرامش تمام زندگی کنند که بدان اشاره شد.

^۱ - ویل دورانت، تاریخ تمدن، ج ۱، ص ۴۷

^۲ - نای . بن سعدون، حقوق زن از آغاز تا به امروز، ص ۴۷

طلاق هم در جوامع قدیم بوده و این امر، در دست مرد بود و می توانست زن خود را طلاق دهد و تنها مکلف بود که جهیزه زن را به وی باز گرداند و به او بگوید: «توزن من نیستی». ولی هر گاه زن به شوهر خود می گفت: «توشوی من نیستی» بر شوهر واجب بود که با غرق کردن او را بکشد.^۱

در دین اسلام هم طلاق وجود دارد و اگر چه حلال شمرده شده است ولی تنها حلالی است که مبعوض خداوند متعال است. پیامبر گرامی اسلام هم فرمودند: «مَا أَحَلَّ اللَّهُ شَيْئًا أَبْغَضُ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ»^۲ و به همین خاطر در اسلام طلاق مباح نداریم.^۳ تشریفات و شرایط خاصی که دارد صیغه طلاق جاری می شود و زن بعد از مدتی حق ازدواج مجدد را دارد و راه تشکیل خانواده ای جدید به روی او بسته نیست. ولی در بعضی از مکتب ها و فرقه ها راه را به روی زن می بندند و حتی زن را آتش می زنند و ادعا هم می کنند که مدافع حقوق بشر هستند. در چین باستان ازدواج دوباره برای بیوه زنان غدغن بود و آنان می بایست خود را وقف آیین سنتی شوهر متوفای خود می ساختند.^۴ با نفوذ مسیحیت طلاق فقط در موارد بسیار مهم مانند زنا و یا به دلیل مهم تری چون جنایت مجاز شمرده می شد.^۵ لذا نحوه ازدواج و طلاق و صیغه هایی که در ادیان الهی به کار برده می شود مورد بررسی قرار می گیرد.

۲-۱- صیغه عقد نکاح و طلاق در دین یهود

در تورات آمده است که زن چه در صورت مادر و چه در صورت همسر، در کتب مقدس مورد تمجید و تحسین بسیار قرار گرفته است و کانون خانواده در حکم نیایشگاه بود که زن مدیره آن بود. زن پاسدار سنتی بود که به فرزندانش منتقل می ساخت و این یکی از علل تحریم ازدواج با بیگانه به شمار می رفت.

^۱ - دانای علمی، منیژه، موجبات طلاق، ص ۲۶

^۲ - احسائی، ابن ابی جمهور، عوالی اللآلی، ج ۱، ص ۱۶۵

^۳ - صانعی، مهدی، قواعد فقه ترجمه القواعد و الفوائد، ج ۱، ص ۴۹۵

^۴ - نای . بن سعدون، حقوق زن از آغاز تا امروز، ص ۳۹

^۵ - همان، ص ۴۴